

בלשנות בבית המשפט*

יערה פריד

מבוא

הלשון היא מן הכלים העיקריים שבאמצעותם בני האדם יוצרים תקשורת ומכינים זה את זה. עם זאת לעתים דווקא הלשון יוצרת קושי בהבנה. זאת כאשר אחד הצדדים משתמש בה להביע את רגשותיו, מחשבותיו ורצונותיו, אך הצד האחר אינו מבין את דבריו כראוי. בעיה זו מביאה במקרים קיצוניים לצורך לנסות לפתור בבית המשפט.

כאשר עניין לשוני נידון בבית המשפט יש שהדיון נשאר בין המשפטנים בלבד. עם זאת לעתים הדיון חורג מגבול הידע הלשוני של המשפטנים, ומתעורר צורך להיעזר בכלי עזר חיצוניים כמו מילון, ולעתים אף באנשי מקצוע מתחום הבלשנות. במאמר זה אדון בעניינים הלשוניים היוצרים צורך להשתמש בכלי עזר חיצוניים. אדון בתפקידם המדויק של כלים אלה, ובמקרים שבהם אין מקום להיעזר בהם. לשם כך אסקור תחילה את הספרות העוסקת בתחום. בחלק הראשון אציג את הענף הלשוני השייך ביותר לדיון המשפטי — הבלשנות הפרגמטית. על פי היסודות של ענף זה אציג את האפשרויות השונות העומדות בפני המשפטן בבואו לעסוק בסוגיה לשונית.

בחלק השני אתמקד בשימוש של שופטים במילון. אסקור כמה פסקי דין שבהם ראו השופטים צורך לפנות למילון, ואנסה לבקר את הפנייה למילון בכל אחד מהם. בעקבות הסקירה אבקש לנסות להסיק מסקנות על אודות הצורך לערב אנשי מקצוע מתחום הבלשנות בדיון המשפטי. פסקי הדין שיידונו הם פסקי דין שניתנו בשנת תשס"ו.

* המאמר מעובד מתוך עבודה סמינריונית שהוגשה לד"ר יהודית הנשקה במכללת 'אפרתה'.

על לשון ומשפט

א. הפונקציה התקשורתית של הלשון.
חלק הארי של התקשורת בין בני האדם נעשה על ידי הלשון. באמצעותה מעבירים בני אדם מחשבות, רצונות, הרגשות וכדומה. אולם הבנת המסרים המועברים בין דוברי השפה תלויה בכך שהמסמנים² שבהם משתמש הדובר מעוררים את אותה קונוטציה הן אצלו והן אצל השומע. כאשר מתקיים תנאי זה, מושגת הפונקציה העיקרית של הלשון – הפונקציה התקשורתית.

"ניסיון החיים מלמד, וכל תורת לשון ותורת משפט חייבת לקחת זאת בחשבון – כי קומוניקציה בין בני אדם מתקיימת הלכה למעשה. מגדל בבל לשוני הוא חריג. בני אדם מקיימים ביניהם בדרך כלל קשר קומוניקטיבי. הם 'מבינים' זה את זה. ללשון יש משמעות, למילים יש מובן המקובל על הדוברים באותה שפה".³ למעשה, אילולא יכולנו לסמוך על כך שיש הבנה בין דוברי השפה, לא היו יכולות להתקיים מערכות חברתיות ומשפטיות. זאת משום שלא הייתה מתאפשרת העברת מסרים ברורים, וממילא לא היה טעם לבוא בטרוניה על אי-הבנתם או לענוש על כך.

גם אם אנו יוצאים מנקודת הנחה שהמסרים המועברים מובנים למקבלם, אין ערובה לכך שכל המסרים אכן מובנים, שכן "בצד כוחה של הלשון קיימות מגבלותיה".⁴ בשיחה רגילה יבינו הדוברים בדרך כלל שיש ביניהם אי-הבנה. הם יתחקו אחר הגורם לה וינסו לפתור את הבעיה. בתחום המשפט, לעומת זאת, באות לידי ביטוי מגבלותיה של הלשון ביתר תוקף: החל בקושי להגיע להסכמה על פרשנות מסוימת לדברים, וכלה בשימוש מכוון במגבלות הלשון לשם השגת מטרת מי מהצדדים.

בעייתיות זו מוכרת למשפטנים, ולכן ענייני לשון נידונים דרך קבע במסגרת הדיון בפרשנות החוק והמשפט. לעתים פונים משפטנים לאקדמיה ללשון העברית או מעיינים במילונים לצורך דיוניהם. אמנם העיסוק בלשון המשפט מנקודת מבט בלשנית הוא נדיר,⁵ אך בארצות הברית ובמדינות מערביות נוספות מתפתחת בשני העשורים האחרונים מגמה של הסתייעות המערכת המשפטית בבלשנים.⁶ הדעות באשר למגמה זו שנויות במחלוקת, הן בעולם המשפט והן בעולם הבלשנות. אחד הגורמים לחילוקי הדעות הללו הוא המתח בין הבלשנות הטהורה ובין הבלשנות הפרגמטית.

במאמר זה אדון במקומה של הבלשנות בתחום המשפט, ובעיקר ביתרונותיה של הבלשנות הפרגמטית על הבלשנות הטהורה בתחום זה.

2 על 'מסמן ומסומן' ראו צרפתי, תשס"ה, עמ' 9–12.

3 ברק, תשנ"ב, עמ' 226–227.

4 ברק, תשנ"ב, עמ' 230, (וראו גם צרפתי, תשל"ח, עמ' 118 על הלשון כאמצעי קומוניקטיבי).

5 צבי, 2001, עמ' 55.

6 לנדר, 1999, עמ' 38; אור, תשס"ב–תשס"ג, עמ' 105.

ב. שיקוף כוונת המחבר

כאמור, הלשון משמשת בעיקר לתקשורת בין דובריה. ראיית הלשון ככלי לתקשורת מחייבת את חוקר הלשון לתפסה כמשרתת את המסרים שהמוען מעוניין להעביר לנמען. לכן אנו מזהים את משמעותו של ביטוי כזהה לכוונה שהדובר מבקש להביע באמצעותו. מבחינה מעשית, מאחר שקיימת זהות כזו, הבנת כוונת המחבר היא משימתו האחת והיחידה של הקורא המבקש להבין את הטקסט לאשורו. פירוש הדבר הוא שמשמעות הטקסט אינה אלא המשמעות הסבירה ביותר מבחינת שיקוף כוונת המחבר בעיני הקורא האידיאלי (כלומר, הקורא בעל הכלים המתאימים ביותר להבנת המחבר).⁷

עם זאת לעתים הקורא מעניק לטקסט פרשנות שאינה תואמת את כוונתו המקורית של המחבר. אין זה נובע מהתעלמות מכוונת הכותב, אלא שלאחר שהכוונה מובנת לקורא, רשאי הקורא לבחור לתת לטקסט פרשנות שלא הייתה כלולה בכוונת המחבר. זאת בתנאי שפרשנותו תואמת את תכלית כתיבת הטקסט.

כך קורה למשל בפרשנות לשון החוק, כפי שכתב אהרן ברק: "...השופט רשאי ליתן ללשונו של החוק מובן שונה מזה שניתן לה בעת החקיקה, ובלבד שמתקיימים שני אלה: ראשית, המובן השונה ניתן ללשון החקיקה בהיסטוריה של התפתחות הלשון; שנית, המובן השונה מגשים את תכלית החקיקה".⁸ אין זו 'תקלה' בלשון המחוקק. לעתים משאיר המחוקק, במתכוון, מושגים רבי-משמעיים לשיקול דעתו של בית המשפט.⁹ בכל מקרה כזה ישנה התייחסות לכוונת המחבר, אך היא אינה תמיד מחייבת את הנמען. למעשה, הבלשנות המודרנית¹⁰ מכירה רק בכוונת המחבר. העיסוק הבלשני במילים באופן מופשט ומנותק מכל הקשר אינו קשור ישירות למציאות הממשית. הענף הבלשני המבוסס כולו על כוונת הדובר הוא ענף הפרגמטיקה, אשר כל מטרתו היא החזרת הבלשנות לחקירת הפונקציה התקשורתית של הלשון.¹¹

ג. בלשנות פרגמטית ובלשנות טהורה

התפיסה העומדת ביסודו של ענף הפרגמטיקה הלשונית היא שהמבנים הלשוניים-הדקדוקיים או הלקסיקליים של הלשון אינם מתקיימים בחלל ריק או בחלל הכשירות הלשונית של הדובר בלבד. מבנים אלה מתממשים ומתפתחים מתוך השימוש בהם בפעולות השיח של הדוברים, על פי צורכי השיח ותנאיו המיוחדים.¹²

7 אור, תשס"ג, עמ' 5.

8 ברק, תשנ"ב, עמ' 134.

9 שלי, תשי"ז, עמ' 96.

10 בלשנות מודרנית היא בלשנות תיאורית העוסקת בפן הקוגניטיבי של הלשון ובהופעתה במציאות. לבלשנות המודרנית אין עניין לחקור את תקינות השפה.

11 אור, תשס"ג, עמ' 2–3.

12 אוואלוס-אטיאס, תשס"ה, עמ' 35–36.

כדי להבהיר את חשיבותו של הדובר לפרשנות דבריו, הציע גרייס¹³ את המונח 'משמעות הדובר', להבדיל מ'משמעות המשפט'. משמעות הדובר נגזרת מן ההקשר והיא קשורה בכוונותיו של הדובר. היא עשויה להיות שונה לגמרי ממשמעות המשפט, שהיא המשמעות הסטנדרטית של המבנה הלשוני. אחת הדוגמאות הבולטות לכך היא האירוניה. דסקל¹⁴ הרחיב את דבריו של גרייס והציע את המונח 'משמעות המבט' לציון משמעותו המוסכמת של מבנה לשוני בהקשר נתון.¹⁵

אם כן, השאלה העומדת ביסודה של הכלשנות הפרגמטית היא: "למה התכוון מחבר הטקסט?". זוהי השאלה המעסיקה גם את המשפטנים כאשר הם נתקלים באי-הבנה שהגורם לה הוא לשוני, או כאשר הם נתקלים בטקסט שיכולות להיות לו כמה משמעויות.¹⁶ מכאן שהכלשנות הפרגמטית יכולה להיות כלי עזר משמעותי בבתי המשפט. לבלשנות הטהורה, לעומת זאת, אין דבר לתרום לפרשנות של טקסט.¹⁷

דוגמה מקובלת לכך היא פרשנותם של שלטי רחוב.¹⁸ שלט המוצב בכניסה לגן ציבורי וכתוב בו: "הכניסה לרכב אסורה", על פי הבלשנות הטהורה לא יתיר גם לנהג אמבולנס להיכנס ברכבו לגן, שכן אמבולנס הוא 'רכב'. מובן שכוונת העירייה בהציבה את השלט לא הייתה לאסור כניסת אמבולנס בשעת חירום, כי אם להבהיר שהגן מיועד להולכי רגל ולא לכלי רכב שיסכנו את הולכי הרגל ויפריעו להם. הפרשנות הפרגמטית במקרה זה מתייחסת לכך שקובעי השלט לא התכוונו להזיק לבני אדם או לגן. הבנה זו היא הבנה אינטואיטיבית המתבססת על חשיבה אנושית רגילה, ואילו הטענה שהשלט אוסר כניסת כל כלי רכב שהוא, ובכלל זה גם אמבולנס וכדומה, היא טענה מנותקת לחלוטין מהוגה וכותב הטקסט אשר כתב אותו לתכלית מסוימת.¹⁹

אין הבלשן ה"טהור" מבחין בין משמעיו השונים של המושג 'רכב' בהקשרים השונים. הוא רואה בו מושג קבוע (אלא אם כן חל בו מעתק סמנטי בתקופות שונות). בלשן כזה לא יחוש את הבעייתיות שבשימוש בהיקש לשוני פורמלי ('גזירה שווה'). בלשן פרגמטיקאי, לעומת זאת, מבקש להבין את הטקסט שבשלט כגילוי של פעולה תקשורתית מסוימת. לשם כך יש הכרח לגייס את ידע העולם, את כוונת הדובר המסוים ואת ההיגיון היום-יומי.

נוסף על הצורך לבדוק את הקשר של הטקסט, לעתים יש מקום להתייחס אף לאישיות הדובר, המשפיעה רבות על לשונו. בעניין זה כתב מורג: "הלשון לא שימשה לדובר רק אמצעי להבעת מחשבותיו, רצונותיו וחוויותיו; היא הייתה מאז ומעולם יסוד שהוא מעין

13 גרייס, 1989, עמ' 54-70, וראו גם לבנת, 2003, עמ' 193.

14 דסקל ווייצמן, 1987, עמ' 31-46, וראו לבנת, 2003, שם.

15 מאמרה של לבנת, 2003, דן בהרחבה במושגים אלו.

16 חוץ ממקרים שבהם ניתנת פרשנות חדשה ללשון החוק, כפי שזכר לעיל (בסעיף ב') בדבריו ברק.

17 אור, תשס"ג, עמ' 6-7.

18 אור, תשס"ג, עמ' 7; אור, תשס"ב-תשס"ג, עמ' 110; ברק, תשנ"ב, עמ' 243.

19 אור, תשס"ג, שם.

כבואה של אישיותו. מכאן מתבקשת תוספת חשובה לתפיסה הפרגמטית של מהות הלשון, תוספת שאי אפשר בלעדיה: לא כלי של שימוש בלבד היא הלשון, אלא גם תצורה של התנהגות, של הבעת העצמות ושל האישיות.²⁰ לא זו בלבד שהלשון משקפת את אישיות הדובר, אלא שלעתים היא אף מאפיינת חברה מסוימת בתוך דוברי השפה. משום כך ביטוי הנחשב אלים או בוטה בחברה אחת עשוי להיחשב שגרתי או אף היתולי בחברה אחרת.

דוגמה לכך פורסמה לאחרונה בעיתון 'מעריב',²¹ צעיר ישראלי נעצר בארצות הברית לאחר שאמר לעובדת בחברה להשכרת רכב: "אם לא יביאו לי רכב, אני יורה בהם". העובדת התייחסה לדבריו של הצעיר ברצינות והודיעה על כך לאף-בי-איי. בתוך שעות ספורות פרצו לביתו סוכנים פדרליים ועצרו אותו בחשד לתכנון פיגוע טרור בשדה התעופה. משפחת הצעיר פנתה לבלשן רוביק רוזנטל, והלה חיבר חוות דעת שהביאה לשחרורו של הצעיר. בדוח ציין רוזנטל כי בעגה העברית המשפט 'אני אירה בהם' הוא ביטוי אירוני ולא אלים, אשר הפך מקובל מאוד בשנים האחרונות לציון מטרד בשיחה בין חילים.

על פי ניתוח בלשני טהור, כפי שניתחה את המשפט עובדת החברה, הצעיר הוא אכן סכנה חמורה לציבור. מובן אפוא שאלמלא נקט רוזנטל את שיטת הבלשנות הפרגמטית, היה סופו של הצעיר רע ומר.

דוגמה זו משקפת את הבעייתיות הנוצרת מן הפרשנויות השונות שנותנים אנשים שונים לאותה מילה. גורמים נוספים לקושי בהבנת משמעותן של מילים ולפרשנותן באופנים שונים נידונים דרך קבע בבתי המשפט. גם במקרים אלה ניתן משקל רב יותר לתכלית הדברים מאשר למשמעות המילולית שלהם.²² להלן מספר דוגמאות לתופעות לשוניות בעייתיות הנידונות בבתי המשפט.

ד. תופעות לשוניות הנידונות בבתי המשפט

1. אי-מוגדרות

ראינו לעיל שכרוב המקרים דוברי אותה שפה מבינים זה את זה. למרות זאת, ניסיונו האישי של כל אחד מן הדוברים עשוי לגרום במקרים מסוימים להיווצרות של דימויים שונים ולא-מוגדרות של המושג. אי-מוגדרות של מושג כלשהו יכולה לנבוע מהשימוש בלשון או מעמימות המושג עצמו.²³

עמימות של המושג עצמו קיימת למשל בשאלה אם אדם הגר מאתיים מטר מביתו

20 מורג, תש"ס, עמ' 81.

21 הידיעה פורסמה בעיתון 'מעריב'. לצערי, תאריך הפרסום אינו ידוע לי.

22 צבי, 2001, עמ' 61.

23 אור, תשס"ב-תשס"ג, עמ' 7.

גר 'בקרכת ביתי' או לא. לעומת זאת עמימות הנובעת מהשימוש בלשון קיימת במקרים של הומונימיה, פוליסמיה, דר-משמעות תחבירית ועוד, כפי שיפורט להלן. רק כאשר העמימות נובעת מהשימוש בלשון, בכוחה של הבלשנות לסייע בפתרונה.

2. צמצום משמעות

צמצום משמעות חל כאשר מילה או מושג מאבדים חלק ממשמעויותיהם המקוריות או המקובלות בציבור.²⁴ דוגמה למילה שמשמעותה הצטמצמה היא המילה 'חרדים'. צמצום משמעות זה נדון בבית המשפט, כאשר עמותה ציונית פנתה בבקשה לקבל תקציב על פי סעיף המכונה 'פעילות תרבות לחרדים', בטענה ש'חרדי' הוא כל מי שחרד לדבר ה'. פרשנות זו היא פרשנות מילונית נכונה, ועם זאת קבע בית המשפט שמשמעותו המשפטית של המושג 'חרדים' צרה בהרבה ממשמעותו הלשונית, ודחה את עתירת העמותה.²⁵

3. בידול משמעות

בידול משמעות חל כאשר מילים או מושגים אשר בראשיתם היו בעלי אותה משמעות מפחחים משמעויות נבדלות.²⁶ תופעה זו גורמת לעתים לבעיות משפטיות, מאחר שמשמעויות נלוות שנוספו למושג מסוים אינן תמיד ידועות ומקובלות. במקרים רבים זהו לחם חוקם של עורכי הדין, הנאחזים בהגדרות שאינן מוחלטות. בידול משמעות חל למשל בהגדרות המשפטיות למושגים 'גניבה' ו'שוד'. על פי הגדרות אלו ב'שוד' מעורבת אלימות המופעלת כלפי הקרבן.²⁷ בידול זה איננו מופיע במילון 'אבן שושן', אם כי מצוין בו ש'גנבה' היא בסתר,²⁸ ולכן אפשר לומר שהאלימות נובעת מכך שהחפץ אינו ניטל בסתר.

בידול שאינו מופיע במילון יכול להתפתח במהלך השנים בקרב דוברי השפה. עם זאת לעתים יוצר אותו דווקא המחוקק, ברצותו להבחין בין סוגים שונים של עבירות דומות. כאשר הגדרה לביטוי מסוים מופיעה בלשון החוק, אי-אפשר לגייס את המילון לדיון המשפטי ולטעון שההגדרה, כפי שהיא מופיעה בחוק, אינה תואמת את ההגדרה המילונית. זאת מאחר שמטבע הדברים למשפט, כמו לתחומים רבים אחרים, ישנה שפה מקצועית משלו.

4. הרחבת משמעות

הרחבת משמעות פירושה הענקת משמעות רחבה מן המשמעות המקורית או המקובלת

24 צבי, 2001, עמ' 57.

25 שם.

26 שם, עמ' 56.

27 שם, עמ' 56-57.

28 מילון אבן שושן, תשמ"ח, ערך 'גנבה'.

למילה או למושג.²⁹ תופעה זו חלה למשל בהגדרה המשפטית למושג 'בכתב'.³⁰ על פי הגדרה זו משמעותו של המושג היא כל דרך של הצגת אותיות, ספרות או סימנים הניתנים לפענוח חזותי. ההגדרה המילונית כוללת רק את הכתיבה על גבי נייר וכדומה, ואילו ההגדרה המשפטית מרחיבה את המשמעות לכל צורת הצגה של סימנים, כולל תיעוד דיגיטלי או אלקטרוני וכדומה.³¹

גם תופעה זו משמשת את עורכי הדין, המנסים להרחיב משמעויות של מושגים שנויים במחלוקת. כזה היה הניסיון לכלול את עבודות האדריכלות בעבודות 'בנייה' כדי לזכות בפטור ממס מעסיקים. ניסיון זה לא עלה יפה מפני שבית המשפט קבע שעבודות הבנייה שאליהן התכוון המחוקק הן עבודות פיזיות בלבד.³²

5. מעתק משמעות היסטורי

הלשון העברית, כפי שאנו מכירים אותה כיום, היא תרכובת של רובדי לשון שונים. רוצה לומר, יש בה מילים וביטויים הלקוחים מתקופת המקרא לצד מילים וביטויים מלשון חז"ל, מתקופת ימי הביניים ואף מימינו אנו. לעתים קשה לנו להשגיח בשינויי משמעות עצומים שחלו בכמה מן המילים המשמשות אותנו מאז ומקדם.³³

מובנה של הלשון עשוי להשתנות במהלך השנים. בספרות המשפטית³⁴ נידונה השאלה מהו המובן שעל הפרשן להתחשב בו – המובן המקורי שהיה ללשון החקיקה בעת חקיקתה או המובן שניתן לה בעת הפירוש.

מסקנתו של השופט ברק³⁵ היא שהבחירה בין מגוון האפשרויות הלשוניות צריכה להיעשות על פי מבחן התכלית, ואל לה להסתמך רק על תורת הלשון. כלומר, כדי להכריע מהי המשמעות התקפה, אין לדון דיון לשוני העוסק במילות החוק, אלא דיון שמטרתו לחשוף את תכלית החוק. בדיון כזה אין חשיבות למשמעות העכשווית של המילים שברר לו המחוקק.

6. מעתק משמעות לא תקני

מעתק משמעות לא תקני פירושו שימוש במילה או במושג במשמעות שונה לחלוטין מן המשמעות המקורית שלהם. בהקשר המשפטי עשוי המחוקק או אחד המשתתפים בדיון

29 שם, עמ' 58.

30 על פי 'חוק הפרשנות', התשמ"א – 1981, פרק ב. הפנייה מצבי, 2001, עמ' 58.

31 צבי, 2001, עמ' 58.

32 שם, עמ' 59.

33 ראו כנרוד, תשכ"ז.

34 ברק, תשנ"ג, עמ' 131.

35 שם.

לבחור בשוגג במילה לא נכונה, לא מתאימה וכדומה.³⁶ במקרים אלה תהיה כמובן נטייה להתייחס בעיקר לכוונה המקורית.

*

העולה מדברינו עד כה הוא שכל עניינה של פרשנות הטקסט הנידון בבית המשפט הוא החתירה לגילוי כוונת הדברים.

כאמור, כאשר מתעורר קושי שיש בו עניין לשוני, עומדות בפני המשפטנים כמה אפשרויות – החל בהסתמכות על דעתם בלבד, דרך שימוש לא מקצועי בכלים לשוניים, וכלה בפנייה ליעוץ בלשני מקצועי. כל האפשרויות האלה מתקבלות בהחלט על הדעת, אך יש לבחון כל עניין לגופו ולהכריע מתי מתאים לבחור בכל אחת מהן.

"מילותיו של החוק אינן מבצרים אשר יש לכבשם באמצעות מילונים, אלא עטיפה לרעיון חי, המשתנה על פי נסיבות הזמן והמקום, לשם הגשמת מטרתו הבסיסית של החוק".³⁷ דבריו אלה של אהרן ברק צוטטו פעמים רבות בפסקי דין שהיה בהם דין ודברים סביב סוגיות לשוניות. אכן, במקרים רבים אין צורך להרחיק לכת בניסיון לפרש את לשון החוק או כל טקסט שני במחלוקת על ידי כלים לשוניים. המשמעות הראשונה העולה על דעת הקורא היא המשמעות התקפה שעל פיה יש לפרש את הטקסט. במקרים אלה אפשר בהחלט לסמוך על דעת המשפטן.

הראיה לכך שלעיתים דעת משפטן מקצועית דיה היא תהליך הסקת המסקנות האנושית, המתבסס על הכללות המופרכות רק על ידי הנמקה מנוגדת.³⁸ תהליך זה תקף, כמובן, גם לגבי פרשנות טקסטים. קורא הטקסט יודע מתי הוא רשאי להסיק מסקנות באופן מיידי ומתי עליו לחשוב שנית.³⁹ לפיכך יש שהמשפטן בוחר להיעזר בכלים לשוניים לצורך חשיבה מחודשת.

בבדיקת המשמעות הלשונית של החוק המשפטן מתייחס אליו כאל כל טקסט ספרותי. לשם כך הוא נעזר בכללים של דקדוק, כתיב, מינוח ופיסוק, וכן במילונים (מקצועיים או כלליים) ובמקורות לשוניים אחרים, המספקים לקורא את משמעותה הבסיסית של הלשון.⁴⁰ בזאת, כמובן, לא תמה מלאכתו של המשפטן. העיון הבלשני פורש בפניו את מגוון האפשרויות הלשוניות הבאות בחשבון, ומתוכן עליו לבחור את המשמעות הרלוונטית לעניינו בעזרת כלים חוץ-לשוניים.

לא פעם מייחסים השופטים את פרשנותם ללשון החוק ל"תחושת הלשון" שלהם.⁴¹ זוהי תחושה חשובה ולגיטימית, כל זמן שהשופט אכן עושה שימוש נכון בכלים הלשוניים

שעיצבו אצלו את התחושה הזו. אך ישנם מקרים שבהם המשפטן אינו יכול לתפקד כבלשן. השכלתו, ניסיונו המשפטי, ההיגיון שלו והשימוש הנכון שהוא עושה בשפה אינם מקנים לו את הידע הדרוש לנקיטת עמדה מבוססת בשאלות לשוניות.⁴² במקרים אלה חובתו לפנות ליעוץ בלשני, הן מצד החתירה לאמת הן מצד מקצועיותו. הפנייה לבלשן יכולה למנוע הפצה של תורת משפט המבוססת על ניתוח לשוני מוטעה ועלולה ליצור סתירות ואי-עקביות.⁴³

כאמור, לעתים הפנייה למילונים או לאמצעים לשוניים אחרים אינה מספקת מענה מלא לשאלת משמעות הטקסט, ובמיוחד לשאלת כוונת מחברו. בזאת יכול לסייע לעתים הבלשן, שהבנת הטקסט והבנת הכתוב בין השיטין חדות יותר אצלו. יתרון נוסף של הבלשן הוא היותו ניטרלי, בניגוד למשפטן העלול לפרש את הטקסט על פי נטיית לבו, ולתת לפרשנותו הסבר לשוני חלקי בלבד.

כפי שצינו לעיל, כשם שנהוג במערכת המשפט לפנות אל אנשי מקצוע בתחומי מומחיותם (רפואה, הנדסה וכדומה), כך מסתמנת מגמה של פנייה ליעוץ בלשני. הבלשן בודק מאפיינים פונטיים-אקוסטיים, תחביריים, צורניים וסגנוניים בהקלטות קול; הוא עורך השוואות מורפולוגיות, פונולוגיות ופונטיות בין שמות המוצעים לשימוש מסחרי; הוא בודק את משמעות הלשון שנקטה במקרים שבהם יש חשש להוצאת דיבה וכדומה; הוא מאפיין רמת מיומנות לשונית של נחקרים, מחווה דעה לגבי בהירותו של טקסט, מצביע על רוח דברים מסוימת המתגלה בטקסטים ועוד. לשם כך מתבסס הבלשן על אמות-מידה לשוניות ומסביר אותן בבית המשפט.⁴⁴

אף במקרים שבהם אין בית המשפט מעוניין לקבל את מומחיותו של הבלשן, יכול אחד הצדדים להשתמש בה לצורך הכנת טיעוניו. כדאית היא הפנייה אל הבלשן, מאחר שלעתים אין די בידע הלשון של המשפטן כדי להצביע במדויק על הגורם למחלוקת. יתר על כן, לאדם מן המניין חסרים הכלים המאפשרים לטעון טיעון לשוני משכנע.⁴⁵ עם זאת, כפי שהזכרנו, לא בכל מקרה יש לבלשן מה לתרום לדיון המשפטי. אף הבלשנות הפרגמטית אינה מספקת תמיד מענה לכל שאלה משפטית. הזכרנו שכאשר מדובר בעמימות של המושג עצמו אין לה לבלשנות הפרגמטית מה לתרום לדיון. גם כאשר המחלוקת נובעת מפער בין המציאות שבה נכתב החוק לבין המציאות הקיימת לא ניתן ליישם את כללי הבלשנות הפרגמטית.⁴⁶ לעתים תכלית הטקסט כוללת יותר משהתכוון מחברו לכלול בה, למשל אינטרסים מדיניים שעליהם אמורה המערכת המשפטית להגן. גם במקרים אלה אי-אפשר לפנות אל הבלשנות הפרגמטית.⁴⁷

42 לנרדי, 1999, עמ' 40.

43 סולן, 1993, עמ' 1071 ואילך, וראו גם אור, תשס"ב-תשס"ג, עמ' 117.

44 לנרדי, 1999, עמ' 58-59, אור, פרשנות, עמ' 18.

45 אור, תשס"ב-תשס"ג, עמ' 106.

46 אור, תשס"ב, עמ' 24.

47 לבנת, 2003, עמ' 204.

36 צבי, 2001, עמ' 60.

37 ברק, דברים בעל פה, 787/79, עמ' 427, הפניה מברק, תשנ"ב, הערה 141.

38 באך, 1984, עמ' 39; וראו גם אור, תשס"ג, עמ' 380 הערה 19.

39 אור, תשס"ג, עמ' 6.

40 ברק, תשנ"ג, עמ' 97.

41 ברק, תשנ"ג, עמ' 100.

ההנחה שיש לנסות להבין את הטקסט באופן ההגיוני ביותר בטרם פונים לגיתוחו באופן מקצועי צריכה להיות נר להגליהם של העוסקים במשפט. לאור הנחה זו עליהם לשקול ולהחליט בכל מקרה לגופו באילו מן האפשרויות העומדות לרשותם עליהם לבחור.

השימוש במילון עברי בפסקי דין בישראל בשנת תשס"ו

כאמור, הפנייה לבלשנים אינה מקובלת כל כך בבתי המשפט בישראל. נראה שהמשפטים נמנעים מלפנות לבלשן, מפני שהם חשים שיש בידיהם די כלים להתמודדות עם שאלות בלשניות. כדי לבחון את אמיתות השערה זו, בחרתי לחקור פסקי דין שבהם עשו המשפטים שימוש במילון ולא פנו לבלשן. על תפקידו של המילון בדיון המשפטי כתב השופט ברק:⁴⁸

הפרשן רשאי להיזקק למילון, הוא מקור למובן שהלשון מסוגלת לשאת, בעזרת המילון – הכללי או המשפטי – הפרשן (כבלשן) יכול לקבוע את מתחם האפשרויות הלשוניות. המילון אינו קובע את המשמעות המשפטית של הטקסט. שליפת המשמעות המשפטית של הטקסט ממגוון משמעויותיו הלשוניות נעשית על פי אמת המידה של תכלית הטקסט.

בפסקי הדין⁴⁹ שבחרתי בדקתי אם השימוש במילון נעשה כהלכה, ואם המשפטים הצליחו להתחקות אחר כוונת המחבר – מטרתו הראשית של המשפטן.⁵⁰ להלן אציג סקירה של שלושה מפסקי הדין שנבדקו. בכל פסק דין אציג את העובדות, אגדיר את העניין הלשוני ואתיחס אליו מנקודת מבט בלשנית. לבסוף אדון באופן שבו השתמש המשפטן במילון לצורך הדיון.

'שוק' או 'קניון'⁵¹

בפסק הדין שלהלן נדרשו השופטים להבחין בין המושגים 'שוק' ו'קניון', ולקבוע איזה מהם מגדיר את המתחם הנידון. מנהלת 'שוק תלפיות' הואשמה בניהול עסק ללא רישיון. על פי החוק, האשמה זו רלוונטית רק אם מדובר בעסק שהגדרתו המשפטית היא "קניון הכולל עשרים בתי עסק לפחות ושטחו הכולל חמש מאות מטר לפחות".⁵² בדיון זה ישנה חשיבות רבה לעקרונות הבלשנות הפרגמטית. ההגדרה המשפטית

48 ברק, תשס"ג, עמ' 150–151.

49 פסקי הדין נדלו מן האתר www.lawdata.co.il, בתאריך י"ב באלול תשס"ו.

50 כפי שראינו לעיל בחלק א', סעיף ב'.

51 ת.פ. 000807/00: ניתן בבית המשפט לעניינים מקומיים בחיפה, בכ"ד בסיוון תשס"ו.

52 צו רישוי עסקים חש"ה (1995).

מתארת קניון על פי קריטריונים מסוימים, אך ודאי שכוונת המחוקק לא הייתה להגדיר הגדרה קטנונית שתפגע בבעלי עסק, כי אם להתוות דרך לפסיקה. הגדרת המחוקק יכולה לשמש את המשפטים בדיונים העוסקים בעסקים שיש להם אופי מובהק של קניון, אך מספר העסקים שבו או שטחו הכולל מעוררים מחלוקת לגבי הגדרתו. אין להשתמש בהגדרה זו כדי לכפות על בתי עסק להיקרא קניון, וממילא לכפות על בעליהם לעמוד בתנאים הנדרשים לשם ניהול קניון.

שופט בית המשפט לעניינים מקומיים בראשון לציון, אהרן דוד גולדס, ברך את הערך 'קניון' במילונים אחדים.⁵³ מן הבדיקה עלה כי בכל המילונים יש התייחסות לכך שהמקום משמש למרכז קניות, שהרי שורשה של המילה הוא ק-נ-י.

הנאשמת עתרה לבית המשפט לעניינים מקומיים בחיפה, ושם זכתה מאשמה. השופטת אורית קנטור בחנה את העדויות שנמסרו לה לגבי אופי המקום, ופסקה שאי-אפשר לטעון שמדובר בקניון, מאחר שבמתחם הנדון אין בתי מסחר גדולים, אין אפשרויות כידור, אין חנויות בגדים, אין בתי קולנוע ואין בתי קפה. השופטת בחרה לפסוק בניגוד להגדרה המילונית ובהתאם לכללי הבלשנות הפרגמטית. שימושו של שופט בית המשפט לעניינים מקומיים בראשון לציון במילון היה אפוא מנותק מן המציאות ולא רלוונטי לסוגיה.

'כלל' ו'רוב'⁵⁴

בפסק הדין שלהלן נידון היחס בין המילים 'כלל' ו'רוב', בעקבות חילוקי דעות שהתעוררו באשר למשמעותן. על פי חוק "סודות התקציב", מוסדות החינוך המוכרים שאינם רשמיים⁵⁵ "תוקצבו בתקציב משרד החינוך למטרות חינוך בלבד לפי אמות מידה לשני התאגידים ועל פי קריטריונים אחידים ושוויוניים כמו לכלל ילדי ישראל".⁵⁶

'התנועה למען איכות השלטון בישראל' עתרה לבית המשפט בעקבות חילוקי דעות עם מוסדות החינוך המוכרים שאינם רשמיים באשר למשמעות הביטוי 'כלל ילדי ישראל'. רשת החינוך העצמאי טענה ש'כלל ילדי ישראל' הוא רוב ילדי ישראל, והיוצאים מן הכלל הם המיעוט, כלומר המוסדות המוכרים שאינם רשמיים. העותרת טענה כנגדם שאי-אפשר להמיר את המלה 'כלל' ב'רוב', מאחר שאלו מילים שונות בתכלית.

דיון זה הוא דוגמה מובהקת נוספת לצורך בעקרונות הבלשנות הפרגמטית. ייתכן שהגדרותיהן המילוניות של המילים השנויות במחלוקת מקבילות, ואף ייתכן שהן מעידות על הבדל מובהק בין המילים. אין זה רלוונטי לדיון, מאחר שכוונת המחוקק היא המכרעת במקרה זה. אי-אפשר להרשות שימוש בלשון לצורך השגת זכויות שהמחוקק לא הקנה לגוף מסוים. על העותרים לבסס את דבריהם על חוות דעת מקצועית יותר, כדי להוכיח

53 אבן-שושן, ספיר ועוד; אין ציון מקורות מדויקים בפסק הדין.

54 בג"ץ 10808/04: ניתן בבית המשפט העליון בשבתו כבית המשפט הגבוה לצדק, בט"ו בחמוז תשס"ו.

55 'מרכז החינוך העצמאי' ו'מעין החינוך התורני'.

56 חוק "סודות התקציב", סעיף 3(א).

שהמחוקק התכוון גם לגופים כמותם. אל להם להשתמש בבלשנות הטהורה ולהשיג את מבוקשם בדרך של התחכמות.

השופט דבורה ברליגר פנתה למילון ההווה ומצאה שהביטויים 'כלל' ו'רוב' משמשים לאותה תכלית כאשר הם מופיעים בצירופים כמו 'בדרך כלל' ו'ברוב המקרים'; 'בכלל' ו'לרוב'. לפיכך קבעה השופטת שטענת העותרת אינה רלוונטית, ושאכן אפשר לראות ב'כלל' ילדי ישראל' ביטוי מקביל ל'רוב' ילדי ישראל'.

הביטויים הנדונים אכן נראים מקבילים, ולכאורה השופטת נהגה כראוי כאשר הביאה סימוכין לדבריה מן הביטויים שלעיל. אף על פי כן ראיותיה של השופטת אינן מוחלטות, מאחר שאין מדובר בדיוק באותו ביטוי. ייתכן שבמקרה כזה היה ראוי לבקש חוות דעת מקצועית אשר לא תותיר פתח לספקות ולערעורים, ותמנע אפשרות של 'סחבת', הידועה כבעיה חמורה במערכת המשפט בישראל.

'טעות סופר'⁵⁷

פסק הדין שלהלן עוסק בפרשנות צוואה. פרשנות של צוואות היא אחד הגורמים העיקריים למחלוקות לשוניות, שכן אי-אפשר לשאול את המצווה למה הוא התכוון בדבריו. יתר על כן, פעמים רבות מעורבים בפרשנות הצוואה גורמים בעלי אינטרסים מנוגדים, הנוטים לעשות שימוש במגבלות הלשון להשגת מבוקשם.

בדיון זה נידונה צוואה שנשמטה ממנה מילה. החוק אינו עוסק במקרה כזה, אך נזכר בו מקרה של 'טעות סופר'. הרשם לענייני ירושה נתבקש להכריע אם אפשר לכלול את השמטה המילה בהגדרה של 'טעות סופר'.

החוק קובע:

נפלה בצוואה טעות סופר או טעות בתיאורו של אדם או של נכס, בתאריך, במספר, בחשבון או כיצא באלה, ואפשר לקבוע בבירור את כוונתו האמיתית של המצווה, יתקן את הטעות הרשם לענייני ירושה, או בית המשפט כאשר העניין הועבר אליו.⁵⁸

אם כן, החוק עוסק ב'טעות סופר', ואין בו התייחסות מפורשת להשמטה של חלק מן הצוואה. מצוואה שנכתבה אצל עורך דין שנשמטה מילה. בצוואה נכתב:

הנני מצווה את יתרת רכושי מכל מין וסוג שיישאר לאחר פטירתי, דהיינו: כל מיטלטלין, כספים, ניירות, ערך, תביעות, חשבונות בבנקים, זכויות וטובות הנאה כל שהם וכל נכסים אחרים קיימים עתה או יהיו קיימים ביום מותי בין בישראל ובין בחו"ל לבתי...

57 תיק 76658; ניתן מאת הרשם יוסף זילביגר, בתאריך י"ז באייר תשס"ו.

58 חוק הירושה, תשכ"ה (1965), סעיף 32.

על פי עדויות שבעל פה התכוון המצווה לצוות את יתרת רכושו לבנו ולבתו, אך בשל טעות משרדית נשמטה המילה 'לבני' לפני המילה 'לבתי'. השאלה שבפניה עמד הרשם לענייני ירושה היא אם השמטה של מילה היא 'טעות סופר', או שמא רק מילה משובשת המופיעה במסמך עונה להגדרה זו.

על פי עקרונות הבלשנות הפרגמטית, השאלה שעל הרשם לענות עליה היא 'למה התכוון המחוקק בדבריו?'. אם כוונת המחוקק הייתה להביא את הצוואה למצב שבו התכוון הנפטר להניחה, אין כל חשיבות להגדרתו המילונית של הצירוף 'טעות סופר', שהרי להגדרה המילונית אין השפעה על כוונת הנפטר.

הרשם יוסף זילביגר פנה למילונים רבים.⁵⁹ מעיון במילונים עלה שגם השמטת מילים בשגגה היא בכלל טעות סופר. במילון אבן-שושן,⁶⁰ למשל, השמטה נזכרת במפורש תחת ההגדרה של 'טעות סופר': "טעות סופר — השמטה או שיבוש שנפל בשטר או בתעודה כלשהי באשמתו של הכותב".

עם זאת עצם העיון במילון במקרה זה נוגד באופן מוחלט את עקרונות הבלשנות הפרגמטית, מאחר שמוכן מאליו שרצון המצווה אינו משתקף בצוואה כמות שהיא ושהתיקון חייב להיעשות. גם אם הגדרתה המילונית של 'טעות סופר' אינה כוללת השמטה, ודאי שמשמעותה המקובלת בעברית יכולה להכיל זאת.

אמנם מייחס הרשם בהמשך דבריו חשיבות רבה לכך שמסמך הצוואה כפי שהופיע לפניו אינו משקף את רצון המצווה, אך בחירתו לעיין במילון מעידה על כך שלא רק שיקוף כוונת המחבר הוא שעמד לנגד עיניו. הרשם ראה לנכון גם לגלות נאמנות להגדרה המילונית של הביטוי 'טעות סופר', נאמנות יתרה בנידון דנן.

במקרה זה ללא ספק היה נכון יותר לפנות לבלשן שהפרגמטיקה הלשונית מנחה אותו, ולבקשו לחוות דעה באשר לביטוי 'טעות סופר' כפי שהוא משמש כיום. בחוות דעתו הוא היה ודאי מסביר ש'טעות סופר' בצוואה היא כל פער בין המופיע בצוואה ובין מה שהתכוון המצווה שיופיע בה. בעקבות חוות דעת כזו היה הרשם מתקן את השיבוש לאלתר, בלי להזדקק למילונים ובלי לחשוש שמא אין פסיקתו מתאימה לכללי הלשון.

*

בחלק זה ראינו שהשימוש במילון עשוי להיות יעיל ולסייע בהכרעת הדין. עם זאת ברוב המקרים המילון כשלעצמו אינו מעלה ואינו מוריד, ועל המשפטן מוטל להשתמש באמצעים נוספים ובשכלו הישר, כדי להסיק את המסקנות העולות מן השימוש במילון. יש משפטנים המסוגלים לערוך דיון לשוני שטיבו מספיק בהחלט לצורך הכרעת הדין. אולם יש משפטנים המסתפקים בשימוש דל ושטחי במילון, שאינו תורם רבות לדיון המשפטי. יתר על כן, שימוש כזה במילון עלול אף לגרום להשגת השפה, הנתפסת

59 מילון ספיר, מילון ההווה, המילון השלם, אוצר הלשון העברית לתקופותיה ומילון אבן-שושן.
60 מילון אבן-שושן, 1993, ערך 'סופר'.

כגוף זר שעל גזירותיו אי אפשר לערער, אף אם הן מנותקות מן המציאות. בעיה זו אינה פשוטה כלל, מפני שהמשפטים רובם ככולם דוברי עברית וממילא נוטים ללכת אחר נטיית לבם. לעתים הם גם אינם חשים כלל שיתכן ששגו במהלך הדיון המשפטי או בהכרעתו. שופט שיש לו ספק באשר להגדרת מילה או מושג כלשהו יעדיף לפנות למילון ולא לייעוץ בלשני, שהרי הייעוץ הבלשני זמין פחות וממושך יותר.

לעניות דעתי, אם רצונה של מערכת המשפט לעשות כל שביכולתה כדי לחתור להשגת האמת, עליה לאפשר לאנשיה לפנות לייעוץ בלשני. עליה להעסיק יועצי לשון שיהיו מקצועיים וזמינים, ובכך יקל על המשפטים להגיע לפרשנות מדויקת יותר. כמו כן פסיקה מקצועית תצמצם את האפשרויות לערער על החלטות בית המשפט (כפי שראינו בעניין 'כלל וירוב'), וגם זו תהא ברכה למערכת המשפט.

מסקנתי מסתמכת על שישה פסקי דין בלבד. יש מקום להעמיק ולחקור עוד רבות בנושא זה, הן מבחינת היקף החומר הנבדק, הן מבחינת האפשרות להסיק מסקנות נוספות (למשל לנתח ניתוח מקצועי יותר את רמת החשיבות שיוחסה להגדרה המילונית בכל פסק דין).

להמשך המחקר יש בעיניי חשיבות רבה במיוחד, מאחר שהמשפט הוא תחום שיש בו שימוש רב בהיגיון ובמקורות רבים ומגוונים. ראוי אפוא לבחון את האפשרות להפוך חלק נוסף מהדיון המשפטי למקצועי יותר.

רשימת ביבליוגרפיה וקיצורים

- אזולאוס-אטיאס, תשס"ה = ס' אזולאוס-אטיאס, "נאשם, 'קרבן' — דמויות בדומה המשפטית", בלשנות עברית 56 (תשס"ה), עמ' 33-47.
- אזר, תשס"ב = "פרשנות פרגמטית של טקסטים משפטיים", בלשנות עברית 50-51 (תשס"ב), עמ' 7-25.
- אזר, תשס"ב-תשס"ג = מ' אזר, "תועלת של הבלשנות הפרגמטית בעת מחלוקת פרשנית של טקסטים משפטיים", העברית ואחיותיה ב-ג (תשס"ב-תשס"ג), עמ' 375-393.
- אזר, תשס"ג = אזר משה, "כוונת המחבר ופרשנות טקסטים משפטיים", לשוננו סה ג-ד (תשס"ג), עמ' 375-393.
- באך, K. Bach, "Default Reasoning: Jumping to Conclusions and Knowing = 1984. When to Think Twice", *Pacific Philosophical Quarterly* 65 1984, pp. 37-58.
- בנודיד, תשכ"ז = א' בנודיד, לשון מקרא ולשון חכמים, תל-אביב תשכ"ז.
- ברק, תשנ"ב = א' ברק, פרשנות במשפט א, ירושלים תשנ"ב.
- ברק, תשנ"ג = א' ברק, פרשנות במשפט ב, ירושלים תשנ"ג.

- ברק, תשס"ג = א' ברק, פרשנות תכליתית במשפט, ירושלים תשס"ג.
- גרייס, 1989 = 1989 = P. Grice, *Studies in the Way of Words*, Cambridge-Mass. 1989.
- דיקרטון, 1975 = 1975 = R. Dickerson, *The Interpretation and Application of Statutes*, Toronto 1975.
- דסקל ווייצמן, 1987 = 1987 = M. Dascal & E. Weizman, "Contextual Exploitation of Interpretation Clues in Text Understanding: An Integrated Model", *The Pragmatic Perspective — Selected Papers from the 5891 International Pragmatics Conference*, eds.: J. Verschueren and M. Bertucelli-Papi, Amsterdam-Philadelphia 1987, pp. 31-46.
- זאנג, 1998 = 1998 = Q. Zhang, "Fuzziness-vagueness-general-ambiguity", *Journal of Pragmatics* 29 (1998) pp. 13-31.
- לבנת, 2003 = ז' לבנת, "עיונים בשיח המשפטי הפרשני", העברית שפה חיה ג, עורכים: ר' בן שחר וג' טורי, תל-אביב 2003, עמ' 191-205.
- לנדוי, 1999 = ר' לנדוי, "המשפט במשפט: בלשנות משפטית — הבלשן כשירות המשפטן", עיוני משפט כב (1999), עמ' 37-64.
- מורג, תש"ס = ש' מורג, "על לשון ואסתטיקה והעברית בת זמננו", מולד 250 (תש"ס), עמ' 18-90.
- מילון אבן-שושן, תשמ"ח = א' אבן-שושן, המילון החדש, ירושלים תשמ"ח.
- מילון אבן-שושן, 1993 = 1993 = א' אבן-שושן, המילון החדש, ירושלים 1993.
- סולן, 1993 = 1993 = M.L. Solan, *The Language of Judged*, Chicago-London 1993.
- פינקל, 1995 = 1995 = M. Pinkal, *Logic & Lexicon*, New York 1995.
- צבי, 2001 = ת' צבי, "שינויי משמעות בלשון החוק והמשפט", בלשנות עברית 48 (2001), עמ' 55-61.
- צרפתי, תשל"ח = גב"ע צרפתי, סמנטיקה עברית, ירושלים תשל"ח.
- צרפתי, תשמ"ה = גב"ע צרפתי, מה אומרות המלים, ירושלים תשמ"ה.
- שלי, תשי"ז = מ' שלי, "לשון ומשפט", לשוננו ח (תשי"ז), עמ' 95-98.